

«Segons lo Dant història recompta» (March XLV, 90). Sobre la presència de Dante a la literatura catalana antiga*

«Segons lo Dant història recompta» (March XLV, 90).
A Survey of Dante's Presence in Ancient Catalan Literature

Lola Badia

Universitat de Barcelona - Acadèmia de Bones Lletres
lola.badia@ub.edu - ORCID: 0000-0001-9330-3120

Enviat: 23/2/2022; acceptat: 21/4/2022; publicat: 31/1/2023

RESUM: Dante i Llull, que van ser contemporanis durant cinquanta anys, si alguna cosa tenen en comú, és la condició d'intellectuals laics, conscients de les respectives missions. Els versos 460-462 del *Llibre de Fortuna i Prudència* de Bernat Metge (1381) són el primer símptoma de la recepció creativa de Dante. L'estada d'Andreu Febrer a l'efímera cort siciliana de Martí el Jove i la circulació de la *Silloge boccaccasca* apunten a les vies d'entrada de la influència dantesca en la lírica del xv. Les tesis doctorals de Francesc Gómez i de Raquel Parera confirmen el pes de l'aparat exegetí en la recepció de la *Commedia*, com es posa de manifest tant a la traducció íntegra en vers que en va fer Andreu Febrer com al *Tractat de les penes particulars d'infern* de fra Joan Pasqual, i la teoria de la ficció de l'Anònim del *Curial e Güelfa* té aquesta mateixa font. L'ús literari de Dante en Ausiàs March que va plantejar un treball pioner de Costanzo Di Girolamo continua demanant nova atenció. Les pistes que podrien connectar Dante amb Muntaner i amb altres escriptors com Turmeda són tan estimulants com especulatives.

PARAULES CLAU: Dante Alighieri; recepció; traducció creativa; aparats exegetics; Ausiàs March.

ABSTRACT: The strongest parallel between Dante and Llull is having been two medieval vernacular writers well aware of their respective missions. Lines 460-462 of *Llibre de Fortuna i Prudència* by Bernat Metge (1381) are the first symptom of Dante's creative reception. Andreu Febrer's connection to the ephemeral Sicilian court of Martí el Jove and the circulation of the *Silloge boccaccasca* indicate the incoming of Dante's influence in the poetry of the fifteenth century. The PhD thesis by Francesc Gómez and Raquel Parera corroborate that the exegetic apparatus had an outstanding role in the reception of the *Commedia*, which can be verified both in its unabridged versified translation by Andreu Febrer and in the *Tractat de les penes particulars d'infern* by fra Joan Pasqual; the theory of fiction advocated by the anonymous *Curial e Güelfa* author derives from this same source. A pioneering paper by Costanzo Di Girolamo revealed the literary presence of Dante in Ausiàs March's poetry, which is a subject requiring new attention. Some clues connecting Dante to Muntaner and to other writers like Turmeda, even if stimulating, are lacking evidence.

KEYWORDS: Dante Alighieri; Reception; Creative translation; Exegetic apparatus; Ausiàs March.

* Una primera versió del present treball va ser llegida el 13 de desembre de 2021 com a lliçó inaugural del Congrés Internacional «Traduccions i recepció de Dante en les llengües romàniques», organitzat per la Universitat Pompeu Fabra, la Societat Catalana d'Estudis Dantescos i l'Institut d'Estudis Catalans.

D'ençà de 1980, durant quatre dècades, he explicat literatura catalana medieval a tres universitats catalanes i he divulgat en articles i llibres el que anava aprenent i entenent per poder oferir uns cursos posats al dia. Constató que des del primer moment m'ha estat imprescindible tenir a mà l'obra de Dante Alighieri.¹ M'hi convidaven els referents a l'abast sobre la seva recepció catalana, copiosa i primerenca.² Però també em condicionava la meua formació preuniversitària al Liceo Italiano de Barcelona. Als anys seixanta del segle passat el sistema escolar italià aconseguia que els adolescents sabéssim de memòria fragments clau de la *Commedia* amants amb algun sonet de la *Vita nova* i que tinguéssim una noció prou nítida del contingut del *Convivio*, el *De vulgari eloquentia* i les *Rime*.³ Gràcies a Dante i a l'exegesi tradicional que l'envolta m'he sentit sempre com a casa entre els autors catalans de la baixa edat mitjana. Arribats a l'any del setè centenari de la mort del poeta, em satisfà que col·legues italians de diverses promocions, i alguns de catalans que al seu dia havien estat alumnes, hagin anat produint un pòsit de recerques sobre la recepció de Dante a la literatura catalana antiga que convida a pensar de nou moltes qüestions. No es tracta tan sols, doncs, de depurar i ampliar en termes acadèmics el que havia assimilat al Liceo, sinó de reciclar i replantejar de dalt a baix el llegat de la crítica filològica del segle XIX i de gran part del XX. La pregunta és: què s'ha d'explicar avui a classe sobre la relació dels escriptors catalans medievals amb Dante? Reflexionant-hi en ocasió del Congrés Internacional «Traduccions i recepció de

Dante en les llengües romàniques» vaig elaborar les notes triades i endreçades que segueixen.

➤ 1. Llull i Dante, contemporanis

En un article de 1983 Rudolf Brummer oferia, ordenats en dotze àrees, un esplet de «paralels literaris» entre el «patriarca de la literatura catalana» i l'«iniciador de la literatura italiana». Alguns dels paral·lels en qüestió es resolen sense més conseqüències remetent al context històric, religiós i cultural compartit per dos personatges del pas del XIII al XIV que van ser coetanis durant cinquanta anys. Tanmateix, alguns dels paral·lels entre Llull i Dante que l'article desgrana poden il·luminar de forma insospitada aspectes concrets de les dues grans figures. N'esmento només un. Explorant molt a fons els motius que tenien Llull i Dante per detestar Bonifaci VIII, es podria configurar una recerca sobre les activitats de Llull a Nàpols i a Roma entre 1294-1295 i el context corresponent. El papa Caetani, tot ignorant les seves peticions missioneres, impedia que Ramon es consolés a *Lo desconhort*, i, afavorint l'exili de Dante, es va guanyar, en vida, un lloc entre els damnats. Ho havia registrat la meua memòria juvenil: «Se' tu già costí ritto | se' tu già costí ritto, Bonifazio?» (*Inf.* XIX, 52-53).⁴

La necessitat d'aparellar Dante i Llull buscant analogies estructurals a gran escala arrenca de les nocions heretades de patriarca, l'un, i d'iniciador, l'altre, de les respectives tradicions literàries. Avui la tal herència s'assumeix *cum grano salis* si no és que es reformula o es qüestiona. Pel que fa a Llull, des dels temps de Jordi Rubió s'ha pres consciència de la singularitat del seu llegat en llengua vernacle, un llegat que es transmet al marge dels canals habituals de la poesia i de la prosa catalanes antigues (Badia, Santanach & Soler 2011-2012). D'altra banda, que Dante sigui l'iniciador de la literatura italiana és una assumptió generalitzada al país veí que s'installa en el discurs acadèmic, amb el corresponent aparat ideològic nacional, a partir de la fundació de l'estat italià modern el 1861 (Pistoletti 2011-2012; Raffa 2020).

Per tal de construir un discurs consistent sobre Llull i Dante ha estat decisiva, entorn del can-

1. Badia (1988 i 1993) són als orígens dels tres volums col·lectius de la darrera *Història de la literatura catalana* (Badia 2013-2015). El curs 1992-1993 a la Universitat de Barcelona em vaig poder inventar el programa de l'assignatura anual Història i Cultura a la Corona d'Aragó: vaig fer llegir als alumnes Virgili, sant Agustí i Dante.

2. Gómez (2016b) es pregunta «per què tornar-hi» en relació a la presència de Dante a la casa reial catalana i elabora una síntesi completa de la tradició crítica de tot el segle XX: Sanvisenti, Farinelli, Casella, Giannini, Soler i Palet, Friederich, Boni, Arce i Gómez mateix.

3. Vagament de la *Questio de aqua et terra*, res del *Fiore* o del *Detto d'amore*. La *Commedia* es preparava amb els comentaris de Casini-Barbi o Sapegno. Estava mal vist usar els manualets de la casa Bignami i altres eines semblants.

4. Brummer (1983: 248-249). Es pot partir de Paravicini (2003) per seguir algunes pistes, com ha fet Sari (en preparació). Totes les citacions de la *Commedia* provenen d'Alighieri (1994 [1966-1967]).

vi de mil·lenni, l'emergència dels treballs sobre la vernacularització del saber a l'Europa de la baixa edat mitjana, que ha redimensionat la interpretació de les dues grans figures que ens ocupen.⁵ Tant Llull com Dante, cada un a la seva peculiar manera, són testimoni de l'accés dels laics, usuaris de llengües vernacles, al saber filosòfic, teològic i científicotècnic que havia estat patrimoni exclusiu dels cercles clericals d'expressió llatina. Des d'aquesta perspectiva renovada del panorama cultural de la baixa edat mitjana és fàcil d'explicar per què el 1983 eren tan decebedores les conclusions de Brummer després d'haver repassat les seves dotze àrees de paral·lels literaris entre Llull i Dante. Si aquests paral·lels es troben, com conclou l'article, «més en detalls i particularitats que en les concepcions fonamentals de les produccions literàries» (Brummer 1983: 255), vol dir que el que calia controlar d'entrada eren precisament les *concepcions fonamentals de les respectives produccions literàries*.⁶ S'hi ha estat treballant des fa unes dècades i el panorama s'ha aclarit.⁷ Com va escriure Elena Pistolesi (2011-2012: 97):

Si per a Llull la literatura no és mai una finalitat en ella mateixa, sinó un mitjà per transmetre el missatge de l'Art, per a Dante és al contrari: literatura i vida, literatura i política, literatura i missió són una mateixa cosa.

Durant la seva complexa carrera d'escriptor Dante va construir obstinadament la figura d'un poeta que, parlant en primera persona, s'imposa per la força de la paraula: la culminació arriba quan aconsegueix d'emular el mestre Virgili amb un poema sacre que projecta la lírica d'amor més enllà dels límits de la tradició romànica en un monument literari sense precedents. Entre les obres de Llull hi ha les primeres mostres catalanes de literatura filosòfica, de narrativa, de màximes i de proverbis, de tractats científics. Les

obres en vers de Llull, escrites en occità com era la norma dels seus dies, treuen un bon profit de l'ofici poètic dels trobadors per exposar en vulgar continguts filosòfics i didàctics; des de la lògica, a les bases de l'Art, a la teoria de les dues intencions que salva del pecat. Per a Llull evitar la poesia era la condició *sine qua non* de l'escriptura literària. Convenia apartar-se sobretot de la poesia amorosa i política dels trobadors que havia cultivat en la joventut foraviada i Llull no s'està de condemnar-la amb severitat des de l'acurada prosa del *Llibre de contemplació en Déu*. Pel que fa a la poesia llatina, la del mestre de Dante, Llull senzillament l'ignora, atès que, com assegura al pròleg del *Llibre de Santa Maria*, no s'ha de prendre exemple dels romans per a la comuna utilitat en el sentit transcendent del terme. Seria difícil trobar *concepcions fonamentals de les respectives produccions literàries* més antagòniques.⁸

No es pot passar per alt, tanmateix, que en l'àmbit del lullisme existeix una mostra de convergència literària entre Llull i Dante per la via de la poesia: els *Canti* de Bartolomeo Gentile Fallamonica (1450-1510/20), que fou el mecenes genovès de les edicions lullianes primerenques de Barcelona i de València i l'autor de composicions del *Cancionero general*.⁹ Es tracta d'un poema de quaranta-dos cants en tercets dantescos. Al poeta, que reflexiona sobre la vanitat del món mentre es troba perdut en una vall obscura, se li apareix Ramon Llull que, emulant Virgili a la *Commedia*, li mostra el sistema complet de la realitat còsmica i li revela els misteris del sobrenatural (Trias 2009). És un dels «pochi riconoscibili tentativi di imitazione diretta» del poema sacre de Dante d'època medieval que, per la singularitat temàtica i la vocació ibèrica del seu autor, s'explica que no trobi un espai propi en els panorames generals de la literatura italiana (Brioschi & Di Girolamo 1993: 523).

➤ 2. Als orígens, Bernat Metge

Lo major dol qu'om pot soffrir
és, a mon juy, haver usat
d'onor e de felicitat
e qu'om se'n veja puy desert.
(v. 460-462; Metge 2010: 108)

8. Vegeu nota 6.

9. Vegeu la fitxa dedicada a aquesta obra al catàleg d'obres lullístiques de la Llull DB, Cirillo (1992) i Romano (2008).

5. Vegeu el treball de Pereira (2012) i tot el volum on s'inclou; també Imbach (2018).

6. El subratllat és meu.

7. Pel cantó lullà, vegeu Badia, Santanach, Soler & Mensa (2013) i Badia, Santanach & Soler (2016); pel cantó italià ajuda el tractament de Dante a Brioschi & Di Girolamo (1993) i les edicions de les seves obres completes als Meridiani de Mondadori (Alighieri 2011; 2014). Per a un plantejament renovat del tema que ens ocupa, vegeu el dossier *Dante i Llull* (2013).

Lluís Cabré (Metge 2010: 34-35) i Francesc Gómez (2016b: 165) confirmen que la primera traça de la recepció activa de la *Commedia* a les lletres catalanes l'hem de situar a l'any 1381. Bernat Metge va escriure aquests versos al *Llibre de Fortuna i Prudència* en una data inequívoca perquè ell mateix ens la fa saber en rima als v. 26-28 del poema en qüestió. La traça dantesca remet a un dels passatges que al meu temps ens apreníem de memòria quan érem adolescents, l'episodi de Paolo i Francesca. Cabré aclareix en nota que Metge hibrida *Inf.* V, 121-23: «Nessun maggior dolore | che ricordarsi del tempo felice | nella miseria», amb els versos I, 29-30: «O felix qui non est usus prosperitate! | Nam venit ex sola prosperitate dolor» de l'*Elegia* d'Arrigo da Settimello, tenint també en compte el seu antecedent clàssic, la *Philosophiae consolatio* de Boeci, II, § 4, 2: «nam in omni adversitate fortunae infelicissimum est genus infortunii fuisse felicem». Que el model romànic mana sobre el pòsit llatí, ho proclama l'adjectiu «major» col·locat al principi del vers.

Com escriu Cabré a la seva edició crítica i comentada, «Metge rediu el motiu de l'*Elegia* amb el record boecià de Dante» (Metge 2010: 108 i 34-35). Aquest redir en occitanocatalà un motiu llatí del repertori escolar medieval gràcies al mestratge d'un escriptor vernacle és el tret cultural més rellevant del *Llibre de Fortuna i Prudència* de Metge, una obra en noves rimades que avui figura exempta i per mèrit propi al catàleg d'Els Nostres Clàssics. La crítica ha trigat més o menys un segle a desfer-se de l'enlluernament davant del platonisme ciceronià i petrarquesc de *Lo somni*, aparcar el miratge de l'humanisme i aprendre a valorar per elles mateixes les subtils operacions de creació literària de Metge. Per elevar la llengua vernacle, occitana o catalana, en vers o en prosa, al nivell de l'estil sostingut de la gran literatura a què tenien accés els qui disposaven de formació reglada, clergues o laics, per produir nous textos calia aprendre a traduir creativament, és el camí de la *imitatio* a l'*aemulatio*. Els models italians de Dante, Boccaccio i Petrarca van influir en totes les literatures d'Europa, cada un a la seva manera i en contextos diferents, i a Catalunya no menys que en d'altres bandes. El que vull subratllar amb l'entramat de fonts d'aquests pocs versos és la preeminència del treball textual de Metge, tan

puntual i minuciós, tan subtilment constructiu a l'interior del corrent central de la tradició literària d'arrel mediollatina i tan aliè a la tàctica d'adoptar a l'engròs un marc narratiu com fa Bartolomeo Gentile Fallamonica als seus *Canti*. Només cal recórrer els treballs on Lluís Cabré i els seus col·laboradors exploren l'«ànima literària» de Bernat Metge i donen compte dels efectes innovadors de la seva «creative translation». Els procediments emprats són els mateixos al *Llibre de Fortuna i Prudència* i a *Lo somni*, el que canvia són els models: a partir dels anys noranta del segle XIV Boccaccio i Petrarca li obren un món nou presidit per la prosa d'alè clàssic.¹⁰

Una altra cosa completament diferent són les pistes per entendre Metge que forneix la familiaritat d'un lector del segle XX amb l'obra dantesca. Un bon exemple és el de l'heretgia dels epicuris, de la qual Metge ens fa creure que s'allibera a *Lo somni* parlant amb el fantasma de Joan I. En un article que no hem parat de citar, Xavier Renedo (1994) va documentar, a partir dels escrits d'Eiximenis i de les seves fonts, un cert tipus d'enemic estàndard de l'ortodòxia cristiana que casava amb el text de *Lo somni*: l'epicuri, és a dir aquell que no creu en la immortalitat de l'ànima i identifica el bé amb el plaer. Feia deu anys, però, que en els meus treballs sobre Metge havia pogut tractar de l'heretgia epicúria amb total desimboltura perquè el record escolar de «coloro che l'anima col corpo morta fanno» (*Inf.* X, 15) m'obria les portes del cabal d'informació sobre els suposats seguidors medievals d'Epicur que proporcionava l'article de l'*Enciclopedia dantesca* signat per Giorgio Stabile.¹¹ Quan vaig tenir ocasió de visitar el rerefons doctrinal de *Lo somni* en un col·loqui sobre Petrarca i Metge que es va celebrar al Warburg Institute l'any 2010, no em vaig poder estar d'estampar el vers de Dante al títol, malgrat l'abisme que separa els epicuris de recepta de *Lo somni* del complex entramat del que Maria Corti va batejar com la *felicità mentale*.¹²

10. Cabré (2005-2006; 2006; 2012 i 2014a), Barnett & Cabré (2013) i Cabré & Lloret (2015). Vegeu el capítol sobre Metge a Badia (2013-2015: II, 192-238).

11. Badia (1988: 97-104), vegeu-hi les notes 77 i 82.

12. Noció assumida per la crítica (Brioschi & Di Girolamo 1993: 515), amb tot el que implica la dimensió filosòfica de l'aristotelisme radical o averroisme implícita en el perfil d'un epicuri medieval.

Metge aprofita amb brillantor a *Lo somni* un motiu de la tradició mediollatina quan Joan I li diu que se li ha aparegut per demostrar la seva innocència i perquè ho comunicui als seus «amics e servidors», per als quals representarà un gran benefici (Metge 1999: 90). Es tracta ni més ni menys que de justificar l'ús literari de la primera persona, una qüestió que entronca amb la «matèria del jo» i amb els sentits i els usos de l'autobiografia a l'edat mitjana (Brioschi & Di Girolamo, 1993: 791-811). Per emmarcar la posició de Metge a *Lo somni* la defensa que es fa al *Convivio*, I,II, 13, de les raons que legitimen el parlar d'un mateix donen la clau. Les raons són dues:

L'una è quando sanza ragionare di sè grande infamia o pericolo non può cessare. [...] E questa necessitate mosse Boezio di sè medesimo a parlare. [...] L'altra è quando, per ragione di sè, grandissima utilidade ne segue altrui per via di dottrina; e questa ragione mosse Agustino ne le sue *Confessioni*.

(Alighieri 2014: 112)

Passats els anys no em sembla que es pugui trobar millor coixí cultural (Badia 1988: 87-89).

Sobre les vies d'accés de Metge a la *Commedia* no hi ha més agafadors que els que es deriven de l'exhaustiva recerca de Francesc Gómez (2014) sobre els aparats exegetics del poema. És Gómez (2016a: 161) qui crida l'atenció sobre una observació de Cabré a propòsit de la identificació amb Diògenes el Cínic del vell que empeny mar endins la barca de Metge al *Llibre de Fortuna i Prudència* (Metge 2010: 87-88, v. 48-89). Cabré fonamenta la iconografia del vell en qüestió en la glossa de l'*Ottimo commento* a *Inf.* IV, 137 (Metge 2010: 30-33). Si a Gómez (2016b: 166) aquesta proposta li sembla «convincent però no concloent», ell mateix (2016a: 161, nota 2) reporta, per contra, els dubtes que envolten la identificació d'altres traces d'aparats exegetics dantescos a *Lo somni*, concretament les *Esposizioni* de Boccaccio. En qualsevol cas, sembla fora de dubte que Metge llegia la *Commedia* acompanyada de les glosses corresponents. La tal lectura, com hem vist, està documentada des del 1381. La data concorda amb un lloc comú de la crítica: l'obertura de la cort catalana als corrents culturals provinents de França propiciada pel matrimoni del primogènit Joan I

amb Violant de Bar el 29 d'abril de 1380. Documentem l'arribada del *Roman de la Rose*, ben present al *Llibre de Fortuna i Prudència*, i de la poesia de Guillaume de Machaut i d'Oton de Grandson. Gómez (2016b: 167) es mostra encertadament escèptic sobre la possibilitat que una *Commedia* glossada arribés a Metge per aquesta via.

➤ 3. Entre Andreu Febrer i Joan Pasqual

Les traduccions catalanes completes del *Decamerone* de Boccaccio i de la *Commedia* de Dante porten data de 1429 i cal relacionar-ne l'execució amb una visita d'Alfons el Magnànim a Barcelona, com ja va apuntar Martí de Riquer (1978: 117-118). El segle xv és, en efecte, el segle de l'entrada de les Tre Corone a la cultura catalana. El que s'ha pogut anar aclarint sobre la penetració de Dante no permet, com s'ha insinuat, de dibuixar cap itinerari concret, però sí que es poden perfilar els modes d'aproximació a un producte poètic que era també una eina de difusió cultural, una porta oberta a la «reverenda lletradura» de què parla l'anònim del *Curial e Güelfa* (III, 1.3, Badia & Torró 2011: 391 i 637). L'inventari de béns d'un intel·lectual com Felip de Malla, datat el 1431, ens informa que posseïa exemplars del *Roman de la Rose* i de la *Commedia* en italià.¹³ Però Martí l'Humà, en un document de l'any 1408, dirigit a Guerau Alemany de Cervelló, ja havia sabut usar amb destresa un vers de la *Commedia* com a embelliment literari i suport doctrinal. El rei Martí retreu de forma irònica al seu ambaixador que no donés resposta a unes lletres seves de contingut polític: és que potser el vent se les enduia com les respostes de la Sibilla de què es parla a *Par.* XXXIII, 65-66: «così al vento ne le foglie levi | si perdea la sentenza di Sibilla»? (Gómez 2016a: 163). La citació textual de Dante no apareix al document, però l'esperit de la glossa que l'acompanya l'amara tot. Francesc Gómez hi ha pogut rastrejar pinzellades dels comentaris de Jacopo della Lana i de Benvenuto da Imola i una manera de fer-se càrrec del llegat poètic canònic que connecta amb les *Glosas* a l'*Eneida* d'Enrique de Villena (Gómez 2016a: 163-165).

No hi ha dades sobre l'autor de la versió del *Decamerone* de 1429, mentre que la informació

13. Gómez (2016b: 171). Vegeu també Gómez (2016a) i les documentacions de posseïdors d'exemplars de la *Commedia* d'Hernando (1994) i Iglesias (2000).

sobre el traductor de la *Commedia* és abundosa. Andreu Febrer (1374-1444) es va formar com a escriptor a la cancelleria de Joan I i va ser cambrer de Martí el Jove des de 1398 per passar després al servei d'Alfons IV. La traducció del poema sacre és obra de maduresa, però des de fa unes dècades se sap que en la producció lírica de joventut Febrer ja demostrava conèixer la *Commedia*, les *petrose* C i CI, i potser també la *Vita nova* (Gómez 2016b: 186).¹⁴ La col·lecció Els Nostres Clàssics va acollir a la segona meitat del segle passat l'edició de la lírica de Febrer (1951) i la de la seva traducció de la *Commedia* en sis toms (Alighieri 1974-1988). Andreu Febrer, a qui ja s'havia atorgat, doncs, un lloc destacat al cànon literari català, és avui un valor en alça, que ha deixat enrere vells dubtes infundats sobre les seves habilitats literàries —pels italianismes de la traducció de la *Commedia*, per la represa de rimes d'Arnaut Daniel a la lírica (Cabrè & Torró 2015).

En canvi, l'altre adaptador de Dante al català del segle xv, Joan Pasqual, l'autor del *Llibre o Summa de beatitud* (1436), ha estat un nom obscur d'obra inèdita fins a la tesi de Francesc Gómez de 2014. L'exploració exhaustiva de l'aparat exegetíc dantesca en el *Tractat de les penes particulars d'infern* de fra Joan Pasqual, que és un esqueix de la seva *Summa de beatitud*, ha estat una vertadera revelació pel que fa als modes de l'accés del lector medieval a l'obra dantesca. Dante, com els clàssics consagrats pel sistema escolar medieval, Virgili i Ovidi, es llegia glossat i la doctrina dels comentaristes contribuïa tant o més que el text mateix a la difusió d'informacions enciclopèdiques, de temes de doctrina cristiana o de nocions de teoria literària. Per comprendre l'abast de la penetració de l'obra de Dante en l'entramat de la cultura catalana, l'operació restrictiva de Joan Pasqual, OFM, que aprofita amb finalitats didàctiques els continguts doctrinals de la gran poesia dantesca, esdevé també la clau per resituar molts textos catalans medievals escrits per homes d'església. Com explica Xavier Renedo a la darrera *Història de la literatura catalana*, els franciscans catalans, com ara Joan Pasqual, reproduïen l'afecció a l'ús

pastoral de la *Commedia* dels col·legues italians, en contra del refús dels dominicans, com ara el nostre Vicent Ferrer, enemic de filòsofs i poetes, o d'acord amb l'interès, ja més pròpiament literari i especulatiu, d'un Felip de Malla (Badia 2013-2015: II, 80).

Des dels apunts de Cabrè (2007) al perfil del poeta que Torró ofereix a la darrera *Història de la literatura catalana*, la revisió recent de la figura intel·lectual de Febrer implica apreciar la consciència literària que aquest autor aplica a l'hora de dur terme la tasca ingent de posar en vers català la *Commedia* i també detectar la seva condició de mestre per als poetes de la generació següent (Badia 2013-2015: II, 279-290). Entre les aportacions decisives de la darrera dècada destaca la de la tesi de Raquel Parera de 2018, que dissenya un mètode d'anàlisi de les estratègies de traducció de Febrer. Hi ha dos factors determinants: tenir en compte les variants textuais de l'antígraf —en la mesura que es pugui localitzar en el complex mapa de la tradició— i explicar com entén Febrer l'operació lingüística de traduir. Parera (2020: 144) justifica amb proves textuais que «Febrer traduïa d'una llengua literària a una altra llengua literària, i no del toscà al català parlat al segle xv».¹⁵ D'altra banda l'extrema fidelitat literal al model s'explica per l'assimilació de Dante als valors poètics canònics de la tradició escolar, com Virgili o Ovidi. Enrique de Villena, que presenta un perfil paral·lel al de Febrer en les lletres castellanes, també treballava la poesia de Dante i de Virgili amb tant o més interès per la glossa que pel text (Cátedra 2000).

D'altra banda, ha estat a través de la relectura crítica de la producció lírica de Febrer que s'han obert algunes noves perspectives per rastrejar les vies d'importació del corpus literari dantesca a Catalunya. La crítica recent s'ha fixat en l'estada del poeta a la cort efímera de Martí de Sicília, on fa sentit la lloança en versos estramps de la reina Maria «Sobre el pus naut element de tots quatre» ['Sobre l'element més alt de tots quatre'], i també ha definit el seu llegat dins de la tradició local. Dante, des les *Rime petrose*, n'és un dels desllorigadors,¹⁶ però no únicament. Alberni (2021), per exemple, connecta la petja de Dante en

14. Gómez segueix la numeració de l'edició nacional de les *Rime*, anterior a la que De Robertis va publicar el 2005 a les Edizioni del Galluzzo, la qual canvia completament la numeració: el poema C correspon al IX de De Robertis, i el CI al VII.

15. Vegeu també Parera (2021).

16. Vegeu l'apartat «Una connexió siciliana (1367-1413)» a Gómez (2016b: 179-185).

l'obra lírica de Febrer amb la tasca de traductor de la *Commedia*.¹⁷ En qualsevol cas, la primera pista a seguir sobre la penetració de Dante a Catalunya la va indicar Jaume Torró el 2014 descrivint el clima cultural de les corts catalanes de Joan I a Ferran I:

Dante degué arribar en la forma de llibre que es coneix com la *vulgata* o *silloge* boccacesca, composta per la *Commedia*, la *Vita nova* i cap a una quinzena de cançons, entre les quals hi havia les *Rime petrose*. Si Andreu Febrer s'interessà més pel Dante *aspro*, que enllaçava amb Raimbaut d'Aurenga i Arnaut Daniel, Melcior de Gualbes ho féu pel Dante *dolce*, que connectava amb Giraut de Bornelh. (Badia 2013-2015: II, 264)¹⁸

La recerca del futur, doncs, sobre Dante a Catalunya, a part d'aprofundir en la lectura culturalment correcta de la traducció de Febrer que proposa Parera, la veig encaminada a l'exploració de l'intricadíssim terreny de la posteritat textual de Dante, amb atenció a la recepció del corpus exegetíc que l'acompanya, dins de la *vulgata* o *silloge boccacesca*, o per altres vies, com ara la traducció catalana anònima del *Comentari* de Cristoforo Landino al *Purgatorio*, potser destinada a completar el conjunt de l'obra (Badia 2013-2015: II, 155).

4. El *Curial e Güelfa*

El *Curial e Güelfa* no es pot entendre fora del context de la recepció de Dante que he estat evocant: la *Commedia*, com els clàssics consagrats pel sistema escolar, Virgili i Ovidi, es llegia glossada i, entre els tresors d'informació que transmetien les glosses, l'Anònim va saber trobar les bases de la seva teoria literària. La crítica de les darreres dècades ha establert, en efecte, que el comentari de Benvenuto da Imola a la *Commedia* és la clau de diversos passatges metaliteraris de la novella. El primer que se'n va adonar va ser Jaume Torró explicant a classe el *Curial* als anys noranta del segle passat; el que s'ha escrit després es pot recuperar a

les edicions de la novella de Badia & Torró (2011) i d'Aramon, revisada (2018). Al pròleg del llibre I, ni Petrarca ni Boccaccio no són esmentats, però són utilitzats conjuntament de manera que l'un dissimula la presència de l'altre en la construcció d'un text nou. Diversos detalls erudits del *Curial* depenen de Petrarca, però sobretot de la *Fiammetta*, de les *Genealogiae deorum*, del *De casibus virorum illustrium*, del *De claris mulieribus* i del *Decamerone* de Boccaccio, especialment el conte IV.1, que té circulació independent en català. La cultura italiana del *Trecento* és un referent constant per a l'Anònim, però és concretament la justificació dantesca de la *inventio*, o creació poètica, allò que orienta la seva teoria literària. Benvenuto da Imola justifica el dret a la ficció poètica a propòsit d'*Inf.* I, 73-75, on Virgili es presenta a Dante: «Poeta fui, e cantai di quel giusto | figliuol d'Anchise che venne di Troia, | poi che 'l superbo Ilión fu combusto». Benvenuto (Lacaita 1887: I, 48-49) explica que Virgili tenia tot el dret de cantar poèticament el perfil just i heroic d'Enees perquè esqueia a la política de l'emperador August i interpreta que Dante va dir que Enees era «quel giusto» en polèmica amb el comentari de Servi a l'*Eneida*, on es debatia el tema de la traïdoria d'Enees i Antenor arran de la caiguda de Troia. Si Virgili, com a poeta, tenia dret a la invenció, Dante també. Benvenuto ho deixa ben clar al comentari d'*Inf.* XXVI, 136-142, a propòsit de la versió lliure de la història d'Ulisses creada per Dante (Badia & Torró 2011: 92-96). L'Anònim s'aplica la lliçó i, per molt poc docte que se senti en la «reverenda lletradura» que dominen tan bé els poetes i els glossadors italians, escriu joiosament la seva història exemplar del cavaller Curial, que és coronat al Parnàs com a poeta i que, pels seus mèrits militars, és premiat pel rei de França amb el principat d'Orange i el matrimoni amb la Güelfa. L'exemplaritat del relat és precisament en la història que explica, la història de la superació de l'orgull i de la supèrbia, de la peresa, de la gelosia i sobretot de l'enveja, que és el més nefast dels vicis.

Tota aquesta doctrina no s'explicita amb citacions directes de les fonts reals; per això ha costat tant entendre la novella.¹⁹ Al pròleg del llibre III,

17. Benvenuti (2008) ja havia detectat i analitzat alguns procediments de traducció emprats per Febrer que, tot i tenir el suport dels comentaris dantescos, també s'inspiren en la literatura catalana.

18. Vegeu també Gómez (2016b) per la composició de la *silloge boccacesca*, presumiblement present a Catalunya.

19. Vegeu el laboriós procés a Badia & Torró (2011: 33-36) i l'assaig «Més de cent anys d'estudis sobre *Curial e*

l'Anònim defensa la seva *inventio* de la superació moral de Curial argumentant que com a cavaller cristià supera els clàssics, i com a combatent en lliça de camp clos és tècnicament més hàbil que Lançalot i que Tristany. No gosa, però, invocar les muses com fa Dante a l'inici del *Purgatorio* ni Apol·lo i els dos cims del Parnàs al primer cant del *Paradiso*; unes invocacions, val a dir, que forneixen a l'Anònim materials erudits per poder parlar amb desimboltura del Parnàs i dels seus dos cims, Cirra i Elicona (Badia & Torró 2011: 634-637):

E si serà lícit a mi [...] invocar les Muses, certes jo crec que no. Abans entenc que seria cosa supèrflua, car elles no apareixerien ne es mostrarien a mi [...] car no han cura sinó d'hòmens de gran ciència e aquells segueixen. [...] E si jo les hagués en la mia tendra edat servides, ara em socorrerien e ajudarien com als altres servidors seus, mas jo no curí d'elles ne les coneguí, e per ço elles no curen de mi ne em coneixen.
(III, 5; Badia & Torró 2011: 393)

Uns quants capítols més enllà, però, quan és el propi personatge de ficció qui parla amb Callíope, l'Anònim es llança i fa que la musa l'aculli entre els seus protegits a través del cavaller exemplar que s'està inventant:

—No et meravells d'açò —dix Callíope—, car nosaltres totstemps seguim aquells que ens volen [...] e per virtut de Déu som fetes tals, que en tot lloc que ens volem som. E per ventura a vegades acompanyam, totes o alguna o algunes de nós, alguns hòmens que ells no s'ho cuiden, e els ajudam a fer e dir ço que fan e dien, a uns més, a altres menys, segons la disposició que en ells trobam.
(III, 10.8; Badia & Torró 2011: 420)

Per a una radiografia completa de la cultura literària de l'Anònim del *Curial* calen algunes altres dades, com ara l'herència del *roman courtois*, la influència de la novella històrica borgonyona del xv o el record de la *Crònica* de Desclot. La dada més destacada a tenir present, però, la que permet a l'Anònim d'aplicar-se la *inventio* poètica defensada per Benvenuto da Imola, són les quatre peces literàries escrites en llengua occitana i de tradició textual catalana que li serveixen de punt de partida. Jaume Torró (2016 i 2019) n'ha com-

Guelfa a Aramon (2018: 13-42).

pletat i millorat la identificació, a saber: (1) la *vida* del trobador Raimbaut de Vaqueiras, vinculat a la cort del Montferrat, (2) la *razo* de l'epístola èpica d'aquest trobador, (3) la cançó «Atressi con l'orifanz» de Rigaut de Berbezilh i (4) la *razo* que va generar aquesta peça. Amb aquest material l'autor anònim dibuixa una història sentimental i un *roman* d'aventures, com si s'hagués inspirat en la seqüència d'un cançonier trobadoresc.

En conclusió, avui em sembla més rellevant el deute de l'Anònim amb l'aparat exegetíc de la *Commedia* que no pas amb el text. D'esments literals, que impliquen el nom de Dante, n'hi ha quatre. Tres són anecdòtics, en el sentit que recullen sentències o situacions lapidàries que embelleixen i doten d'autoritat la prosa de l'Anònim. Al pròleg del llibre II, Campaneo/Capaneu fa d'emblema de la supèrbia d'acord amb *Inf.* I, 44-48. El lleó que destorba la pujada cap al coll de la llum al pelegrí del més enllà, inspira una glossa astrològica de l'Anònim i connecta amb el guerrer teba rebel (II, 1.3; Badia & Torró 2011: 217 i 578). A III, 9.7 la implicació de Dione, mare de Venus, en la oració de Fortuna —tant loquaç com impotent, segons l'Anònim— és un altre deute explícit amb la *Commedia*:

[...] segons diu Dante, en lo terç llibre del *Parais*, allà on diu: «*Ma Dione adoravano e Cupido, quella per madre sua, quello per figliolo, et decia ch'illo stette in gremio a Dido*».
(Badia & Torró 2011: 425 i 654).

Al capítol següent, III, 10.4, l'Anònim fa un petit excurs sobre els perills de la ficció literària de nova planta, la *inventio*, i remet de nou al text dantesc:

D'altra part, que Dante m'ha avisat ab aquell metre qui diu que «*Tuto aquel vero que ha faccia de monconia*».
(III, 10.4; Badia & Torró 2011: 428 i 657-658)

El quart esment explícit, al capítol 41 del llibre II, ha merescut que els editors li poséssim el títol de «Cita i glossa del *Purgatorio* de Dante». Les paraules de Dante són la garantia de l'excel·lència del rei català del segle XIII, Pere II el Gran, que s'assemblava més a Alfons el Magnànim. La poesia és font d'autoritat i no ho podria ser si els glossadors no ens posessin al corrent del que els poetes no-

més diuen al·lusivament i sovint de forma velada o obscura. Per això aquí l'Anònim també glossa:

E qui voldrà saber qui fonc aquell rei, llija lo setèn capítol del *Purgatori* de Dante, que allí ho trobarà; car, no obstant que lo dit Dante fos afecionat a la parcialitat del rei Carles, [...] ab tot això no gosà amagar la estrenuïtat e excel·lència de la cavalleria d'aquell il·lustre, tres excellent e molt alt e valerós rei d'Aragó, [...] dient en l'extrem punt del seu parlar, ab gran dolor de son cor, que «d'ogni valor portò cinta la corda».

(II, 41; Badia & Torró 2011: 360-362 i 624-625)

Amb tot això no pretenc haver esgotat la ressenya dels indrets on l'Anònim es beneficia de les glosses que acompanyaven les seves lectures de la *Commedia*, entre altres coses perquè la llista anirà creixent a mesura que revisem materials afins, com quan Josep Pujol va detectar en l'episodi de la mort de Càmar de III, 21 traces d'una glossa *Purg.* XXVIII, 71-75, no recollida a les edicions anotades del *Curial* de 2011 i 2018.²⁰

➤ 5. Ausiàs March

«La boca suslevà d'aquell fer past» / «La bocca sollevò dal fiero pasto» és el primer vers del cant XXXIII de l'*Inferno*, al mig de l'episodi del comte Ugolino della Gherardesca, un dels més famosos i truculents de la *Commedia*. D'aquest cant la meua memòria juvenil va gravar els versos 79-84, «Ahi Pisa, vituperio de le genti | del bel paese là dove 'l sí suona», etc., que imploren la destrucció de la ciutat on es va cometre l'atrocitat que és a l'origen de l'escena evocada al vers 1 del cant XXXIII. El comte Ugolino és al darrer cercle de l'infern rosegant per l'eternitat el cervell del seu botxí, l'arquebisbe Ruggieri degli Ubaldini. De la morosa descripció de la mort per inanició dels quatre fills del comte, reclosos amb el pare, no en vaig poder retenir cap fragment. Febrer dona una versió del primer vers literalíssima i perfectament correcta, molt pròpia de les estratègies de traducció que li coneixem. El vers en qüestió, com explica Raffaele Pinto (2020: 95), «illustra il gesto raccapricciante di Ugolino che solleva il capo e, prima di rispondere a Dante pulisce la bocca insanguinata sui capelli dell'arcivescovo». Ausiàs March

20. Pujol (2013) estudiava les fonts de la recreació que va fer Corella del conte de Leandre i Hero, que Dante reporta al lloc citat del *Purgatorio*.

va quedar tan impactat que en va fer ús per crear un dels seus climes terrorífics tan estimats, en un passatge en què pondera la maldat intrínseca de la carnalitat de l'amor:

Per què'l desig meu contra raó cau?
Amor ho vol perquè tant li contrast,
e mon desig cobeja lo fer past
d'aquella carn on gran amargor jau.
(XCIX, v. 41-44)

No em consta que s'hagués registrat aquesta font dantesca de March abans del 2020. Jo mateixa me'n vaig adonar —i em costava d'acceptar-ho— quan buscava passatges que il·lustressin les «tenebres de l'amor» en l'obra de March (Badia 2020). Raffaele Pinto, amb més empenta, ha situat el manlleu al lloc que li escau dins del que ell anomena el diàleg constant i sistemàtic del cançoner de March amb l'obra de Dante.²¹

Que Dante és present a l'opus marquià ja ho havia observat Joaquim Rubió i Ors el 1882. Amb aquesta afirmació és com comença el capítol que Lluís Cabré dedica a la cultura literària de March dins de la darrera *Història de la literatura catalana* (Cabré 2014b: 365); el capítol reuneix, resumeix i valora el que la crítica ha elaborat des d'aquella data a propòsit de l'herència dantesca del poeta. No és el cas de fer-ne l'extracte, però cal esmentar el conegut record de la *Vita nova* que es deixa sentir al final de la lloança a dona Teresa del poema XXIII, quan el text es fa eco del sonet XXVI «Tanto gentile e tanto onesta pare», que formava part del repertori de la meua memòria literària escolar. Cap problema per saber d'on ve el «llà on miracle està» per qui se sap de cor «e par che sia una cosa venuta | da cielo in terra a miracol mostrare». La incorporació de la visió estilnovista de l'amor al dir poètic propi de March encara necessita, però, aclariments. N'és una mostra el vers que encapçala aquest article, «segons lo Dant història reconta» (XLV, 90), que és un dels únics tres esments de poetes de l'opus marquià, al costat d'Ovidi i d'Arnaut Daniel. Quina és la història que reconta Dante? Cabré i Ortín (2014: 380) llegeixen l'estrofa XII del poema XLV, «Los ignorants Amor e sos exemplos», com «l'exaltació d'un amor espiritual més enllà de la mort», d'aquí que la crítica hagi identificat, diuen ells, la tal història amb la de

21. Alberni, Badia & Pinto (2020: 17-19 i 77-108).

Paolo e Francesca, amants adúlter però junts a l'*Inferno* (V, 73-141), o amb l'amor de Dante que sobreviu la mort de Beatriu a la *Vita nova* i en certa manera al *Paradiso*. En una vella nota perduda vaig insinuar fa una colla d'anys que no em convencien ni els amants adúlter a l'infern ni Beatriu al cel per la història que reconta Dante.²² L'article de Lluís Cabré del present dossier de *Mot So Razo* prova que March coneixia la *Vita nova* i que el cicle Llir entre cards per Teresa d'Híxar és deutor de l'estructura de *razo* continuada del prosímetre dantesco. Sembla que el misteri de la història que Dante recompta s'ha esvaït: no es refereix a la *Commedia* sinó a la *Vita nova*!

Per a March, Dante és un *auctor* i com a tal l'incorpora a la construcció del seu llenguatge poètic d'acord amb estímuls personalíssims no gens fàcils de penetrar. Des del treball sobre l'evolució del codi poètic cortès de March en relació a la tradició trobadoresca, Costanzo Di Girolamo ha aportat observacions innovadores sobre els modes de l'herència dantesca en March, com ara l'emmirallament en la *Commedia* per al desenvolupament del vers expositiu en els poemes marquians de més llargada, per no parlar de la seva tasca de comentarista i anotador (Di Girolamo 2004). Val la pena recuperar la seva primera intuïció a propòsit de les arrels dantesques del lèxic poètic de March, estrany i innovador:

There is only one precedent in the history of Romance poetry that could have encouraged A. March's effort, and this is Dante. [...] A. March grasps the most important aspect of the style of the *Commedia*: that which Gianfranco Contini terms «pluralità di toni e pluralità di strati lessicali»; and it is by following Dante's example that A. March is able to crack the linguistic cosmos of medieval lyric.
(Di Girolamo 1977: 237)

Comptem amb moltes dades comprovades i amb moltes observacions agudes, però no tinc cap última paraula a dir sobre Dante en March: la

22. Badia (1993: 157, nota 19). Com que l'estrofa XII, que comença exaltant el «bon Amor» espiritual, acaba dient «Cell qui de tu lo terme pensa aténier | no sap de tu, d'ignorança deixible» (XLV, 95-96), llegia que el bon amor s'esfuma i per tant March estaria dient que Dante, amb el seu amor pur *post mortem*, explica una història o poètica ficció del tot inversemblant. Però no és això!

seva poesia continua essent un desafiament per al lector. No es descarten sorpreses ni tampoc desil·lusions.

6. Especulacions a confirmar

Al seu estudi de conjunt sobre Dante a la cultura catalana dels segles XIV-XV Francesc Gómez desgrana un seguit de sospites textuals que posen en relació aspectes de la vida i de l'obra d'Anselm Turmeda amb l'obra de Dante. Manquen les proves, tot i que la via d'accés sembla raonable, atès que Turmeda, abans d'emigrar a Tunis, portava hàbit de franciscà i va residir a Itàlia:

A Bolonya o a Sicília Turmeda hauria pogut conèixer no solament la *Commedia* de Dante i l'ús abundant que en feien els seus confreres, sinó també les *laude* de Iacopone da Todi o l'anònima *Dottrina dello schiavo di Bari*, font principal del seu *Llibre de bons amonestaments*.
(Gómez 2016b: 164-165)

Amb Ramon Muntaner passa una cosa semblant. Recapitulo en quatre punts el que s'ha anat dient ocasionalment sobre l'afer a partir de l'assaig que el 2016 vaig dedicar al *Sermó* del capítol 272 de la *Crònica*, tot recuperant un suggeriment de Jaume Torró (1999). El primer dels quatre punts no porta enlloc. Dante i Muntaner van néixer el mateix any, el 1265. Martí de Riquer (1964: I, 449) redactà així l'inici de la biografia del segon: «Nasqué a Peralada, el 1265, i als nou anys tingué ocasió de veure de prop dos grans reis [Jaume I d'Aragó i Alfons X de Castella], com relata emocionat ell mateix», tot remetent als capítols 2 i 23 de la *Crònica* (Muntaner 2011: 25 i 60). I comenta: «A pocs mesos de distància, doncs, el petit Muntaner admirà els dos reis, un record inesborrable per a qui havia d'ésser un dels més fervents entusiastes de la reialesa i dels prínceps d'alta sang» (Riquer 1964: I, 450). Els nou anys del Muntaner fulgurat per la visió de la reialesa també apareixen a l'anotació històrica de la darrera edició comentada de la *Crònica*: «Muntaner, doncs, *infant de nou anys*, era encara a Peralada, pel desembre de 1274» (Muntaner 2011: 60, nota 111). És millor desfer el record escolar de Dante fascinat per la visió de Beatriu als nou anys que relata la *Vita nova* (Badia 1993: 22, nota 8), perquè

la folgorazione di un amore indelebile a questa tenera età risponde certamente a un luogo comune e assomiglia più al passaggio del *Perceval* di Chretien de Troyes, in cui il protagonista vede per la prima volta dei cavalieri e decide il suo destino, che non alla prosa pseudobiografica della *Vita nova*.

(Badia 2016: 125)

La segona sospita connecta amb el suggeriment oportunament documentat de Torrò. Es tracta de posar en relació *Purg.* VI, 105, on s'equipara Itàlia amb el jardí del Sacre Romà Imperi Germànic —«che'l giardin de lo 'mperio sia deserto»—, amb el discurs indirecte d'Antonio Spinola, el capità genovès que desafià els catalans que s'havien quedat a Gallípoli el 1303 quan Muntaner hi comandava la companyia catalana. Spinola proclama que, com que l'Imperi d'Orient és el jardí de la comuna de Gènova, se n'ha de fer fora els catalans:

E sobre açò lo dit ser Antoni venc ab dues galees a Gallípol e desafià'ns de part del comun de Gènova. E el desafiament fo aital, que ens manava e ens deïa, de part del comun de Gènova, que nós eixíssem de llur jardí, ço era l'emperi de Contastinoble, qui era jardí del comun de Gènova; en altra manera, si no n'eixiem, que ens desafiava per lo comun de Gènova e per tots los genoveses del món.

(Muntaner 2011: 369)

Muntaner podia estar reproduint una cita dantesca presa literalment del discurs d'un genovès que coneixia *Purg.* VI, 105? Ho permet la datació? Faltaria veure si la cultura literària d'Antonio Spinola era comparable a la del venecià Giovanni Quirini —Joan Corí a la *Crònica*. Jaume Torrò (1999: 180-181), que l'identifica com l'introduïdor del culte i de l'admiració per Dante al Vènet, reporta que va dur a terme diverses missions militars a l'Egeu a càrrec de la Sereníssima. Muntaner conta que va tenir tractes amb Joan Corí quan els venecians li van requisar la galera que duïa el botí de la seva estada a Orient. Des de Venècia els béns de Muntaner mai no vans ser restituïts, ni a Ramon ni als seus descendents (Badia 2016: 126, nota 55). En qualsevol cas, el nostre cronista té punt a fer-nos saber que va gaudir de l'hospitalitat del venecià Joan Corí, un gentilhome que, atès

el perfil que documenta Torrò, no es descarta que parlés de literatura amb els seus convidats:

[...] de misser Joan Corí. E, si anc null hom reebé honor per gentilhom, jo ho fiu d'ell, que tota hora volc que jagués ab ell en un llit, e solament abdosos menjàven en una taula.

(Muntaner 2011: 391)

En tercer lloc, acarar les consideracions sobre la llengua de Muntaner i la pràctica del català com a llengua de la prosa i de l'occità com a llengua del vers amb el *De vulgari eloquentia* és un exercici d'història comparada de les idees lingüístiques sobre el qual cal aprofundir. L'apartat «La llengua comuna segons Muntaner, Dante i les *Regles d'esquivar Vocables*» de l'assaig que reivindica el registre supradialectal del *Curial e Güelfa* (Badia & Torrò 2016: 29-33) ofereix una primera exploració de com Muntaner i Dante valoraven la funció reguladora i anivelladora de la cort en la formació d'una llengua comuna. Courtney Wells (2018) ha recuperat recentment la faceta sociolingüística de la *Crònica* de Muntaner.²³ Josep Antoni Aguilar, Stefano Cingolani i Xavier Renedo han reflexionat sobre alguns aspectes concomitants, que no conflueixen en una comparació amb Dante però la faciliten (Aguilar, Martí & Renedo 2019).

En una revisió a fons de la cultura literària de Muntaner quedarien finalment per sospesar dos recursos muntanerians que vaig comentar a propòsit de l'estranyesa dels versos del *Sermó*, l'autoencàrrec i l'autocomentari, que són fàcils de posar en relació amb l'obra de Dante. La implicació vital i emotiva del cronista en la matèria del seu relat reclama un marc transcendent: als segles XIII i XIV, la transformació de l'experiència individual en text escrit s'ha de legitimar des de fora, algú ha d'haver *encarregat* la redacció de l'obra. Així ho van entendre Ramon Llull a la *Vida coetània* o Dante Alighieri al cant 32 del *Purgatori*, per exemple. Muntaner, doncs, obre la seva *Crònica* amb el lloc comú escriptural de la necessitat de manifestar als altres els beneficis de la gràcia de Déu (*Ecli* 20, 30; *Mt* 14, 15), un precepte general que es concreta en la visió en somnis del capítol 1,

23. Wells va relacionar les idees sobre llengua de Muntaner amb les de Dante en la comunicació del Congrés «Traduccions i recepció de Dante en les llengües romàniques» de 2021 esmentat al començament d'aquest treball.

on «un prohóm vell vestit de blanc» li dona l'ordre precisa de llevar-se del llit i escriure la *Crònica* (Badia 2016: 130; Badia, Santanach & Soler 2016: 247-248).

L'operació intel·lectual de comentar una composició poètica en llengua vernacle escrita pel mateix autor dels versos, també vernacles, és una novetat de la cultura literària de darreries del segle XIII i principis del XIV. L'exemple més conegut és el *Convivio* de Dante Alighieri, dels anys 1304-1307. Es tracta d'un text de didàctica poètica i filosòfica que es troba a anys llum de distància del *Sermó* de Muntaner, però cal tenir present que les lletres catalanes compten amb dos casos paral·lels més d'autocomentari, obra d'Arnau de Vilanova i de Ramon Llull (Badia 2016: 119-120; Badia, Santanach & Soler 2016: 242-245).

Referències bibliogràfiques

- AGUILAR, Josep Antoni; MARTÍ, Sadurní; RENEDO, Xavier (ed.), 2019: *Dits, fets i veres veritats. Estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALBERNI, Anna, 2021: «“Pus qu'estorts suy del lach de la mar fonda” i la memòria literària d'Andreu Febrer», «*Qui fruit ne sap collir*». *Homenatge a Lola Badia*, ed. A. Alberni, L. Cifuentes, J. Santanach, A. Soler, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona-Editorial Barcino, I, 21-34.
- ALBERNI, Anna; BADIA, Lola; PINTO, Raffaele (ed.), 2020: *El pensament d'Ausiàs March*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- ALIGHIERI, Dante, 1974-1988: *Divina Comèdia*, trad. Andreu Febrer, ed. A. Gallina, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, 106, 107, 112, 116, 120, 124).
- ALIGHIERI, Dante, 1994 (1966-1967): *La Commedia secondo l'antica vulgata*, ed. G. Petrocchi, 4 vol., 2a ed. rev., Florència, Le Lettere (Le Opere di Dante Alighieri. Edizione Nazionale a cura della Società Dantesca Italiana, VII).
- ALIGHIERI, Dante, 2011: *Opere*, dir. Marco Santagata, I *Rime*, *Vita nova*, *De vulgari eloquentia*, ed. C. Giunta, G. Gorni i M. Tavoni, Milà, Mondadori.
- ALIGHIERI, Dante, 2014: *Opere*, dir. Marco Santagata, II *Convivio*, *Monarchia*, *Epistole*, *Egloghe*, ed. G. Fioravanti et al., Milà, Mondadori.
- ARAMON, Ramon (ed.), 2018: *Curial e Güelfa*, revisió d'A. Soberanas, J. Santanach, J. Torró i L. Badia, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, Autors Medievals, 38).
- BADIA, Lola, 1988: *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BADIA, Lola, 1993: *Tradició o modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BADIA, Lola, 2012: «*Lo somni* di Bernat Metge e “coloro che l'anima morta col corpo fanno” (*Inferno*, X.15)», *Fourteenth Century Classicism: Petrarch and Metge*, ed. L. Cabré, A. Coroleu, J. Kraye, Londres-Torí, The Warburg Institute-Nino Aragno Editore, 69-84.
- BADIA, Lola (dir.), 2013-2015: *Literatura medieval*, 3 vol., *Història de la literatura catalana*, dir. À. Broch, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Fundació Carulla-Ajuntament de Barcelona.
- BADIA, Lola, 2016: «I versi strani del *Sermó* di Muntaner», *Quaderns d'Italia*, 21, 113-130.
- BADIA, Lola, 2020: «Ausiàs March i les “tenebres” de l'amor», ALBERNI, BADIA & PINTO (ed.), 2020, 179-199.
- BADIA, Lola; CIFUENTES, Lluís; MARTÍ, Sadurní; PUJOL, Josep (ed.), 2016: *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó (1250-1500)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan; SOLER, Albert, 2011-2012: «Llengua i literatura segons Ramon Llull», *Mot So Razo*, 10-11, 85-94.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan; SOLER, Albert, 2016: *Ramon Llull as a Vernacular Writer. Communicating a new kind of knowledge*, Londres, Tamesis.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan; SOLER, Albert; MENSA, Jaume (2013), «L'accés dels laics al saber: Ramon Llull i Arnau de Vilanova», BADIA (dir.), 2013-2015, I, 373-509.
- BADIA, Lola; TORRÓ, Jaume (ed.), 2011: *Curial e Güelfa*, edició crítica i anotada, Barcelona, Quaderns Crema.
- BADIA, Lola; TORRÓ, Jaume, 2016: «El *Curial e Güelfa* i el “comun llenguatge català”», *Cultura Neolatina*, 73.1, 5-47.
- BARNETT, David; CABRÉ, Lluís, 2013: «Creative Translation in Medieval Catalan: Bernat Metge», *Translation Review. Special Issue: Catalan Writing and Translation*, Londres, Routledge, 87, 6-17.
- BENVENUTI, Anna, 2008: «“Hay serva Ytalia, de dol castell”: traduzione e interpretazione dei canti “politici” della *Divina Commedia* nella versione di Andreu Febrer», *La Catalogna in Europa, l'Europa in Catalogna: transiti, passaggi, traduzioni. Atti del IX Congresso Internazionale dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 14-16 febbraio 2008)*, Associazione Italiana di Studi Catalani, <www.filmod.unina.it/aisc/attive/Benvenuti.pdf> [12/2/2022].
- BOHIGAS, Pere, (ed.), 2005: *Ausiàs March, Poesies*, revisió d'A. Soberanas i N. Espinàs, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, B 19).
- BRIOSCHI, Franco; DI GIROLAMO, Costanzo, 1993: *Manuale di Letteratura Italiana. Storia per Generi e Problemi. 1 Dalle Origini alla fine del Quattrocento*, Torí, Bollati Boringhieri.
- BRUMMER, Rudolf, 1983: «Ramon Llull i Dante Alighieri,

- paralels literaris», *Actes del Sisè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Roma 1982), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 241-255.
- CABRÉ, Lluís, 2005-2006: «Orfeu a *Lo somni*: el gust per la poesia», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 50, 249-270.
- CABRÉ, Lluís, 2006: «Bernat Metge, Reader and Translator of Jean de Meun and Alain de Lille», *Latin and Vernacular in Renaissance Iberia, II: Translations and Adaptations*, ed. B. Taylor, A. Coroleu, Manchester, Manchester Spanish & Portuguese Studies, 1-12.
- CABRÉ, Lluís, 2007: «Andreu Febrer, *fabbro* i lector», *From the 'Cancionero de Baena' to the 'Cancionero general': Studies in Honour of Jane Whettnall*, ed. A. Deyermund, B. Taylor, Londres, Queen Mary University of London, 103-114.
- CABRÉ, Lluís, 2012: «Petrarch's *Griseldis* from Philippe de Mézières to Bernat Metge», *Fourteenth-century Classicism: Petrarch and Bernat Metge*, ed. L. Cabré, A. Coroleu, J. Kraye, Londres-Torí, The Warburg Institute-Nino Aragno editore, 29-42.
- CABRÉ, Lluís, 2014a: «L'ànima literària de Bernat Metge i el *Secretum* de Petrarca», *Cartografies de l'ànima: identitat, memòria i escriptura*, ed. I. Grifoll, J. Acebrón, F. Sabaté, Lleida, Pagès, 85-94.
- CABRÉ, Lluís, 2014b: «Ausàs March: vida, obra, transmissió i cultura», BADIA (dir.), 2013-2015, II, 353-371.
- CABRÉ, Lluís; LLORET, Albert, 2015: «Source Traditions and Target Poetics: Translation and Lexical Issues Regarding the Works of Bernat Metge and Ausàs March», *Anuario de Estudios Medievales*, 45, 393-417.
- CABRÉ, Lluís; ORTÍN, Marcel, 2014: «Lectura de la poesia d'Ausàs March», BADIA (dir.), 2013-2015, II, 371-397.
- CABRÉ, Lluís; TORRÓ, Jaume, 2015: «La poesia d'Andreu Febrer: el trobar ric i el Dante líric», *Medioevo Romano*, 39.1, 152-165.
- CÁTEDRA, Pedro M. (ed.), 2000: Enrique de Villena, *Obras completas*, III: *Traducción y glosas de la 'Eneida', libros IV-XII. Traducción de la 'Divina Commedia'*, Madrid, Biblioteca Castro.
- CIRILLO, Teresa, 1992: «Ramon Llull "Duca e maestro" nel poema di Bartolomeo Gentile Fallamonica», *Atti del Convegno Internazionale «Ramon Llull, il lullismo internazionale, l'Italia»*. Napoli, 30 e 31 marzo, 1 aprile 1989, ed. G. Grilli, Nàpols, Istituto Universitario Orientale, 339-364.
- Dante i Llull / Dante e Llull* (2013), dossier, *Quaderns d'Italià*, 18, 5-178.
- DI GIROLAMO, Costanzo, 1977: «Ausàs March and the Troubadour Poetic Code», *Catalan Studies / Estudios sobre el català. Volume in Memory of Josephine de Boer*, Barcelona, Hispam, 223-237.
- DI GIROLAMO, Costanzo (ed.), 2004: Ausàs March, *Páginas del Cancionero*, trad. J. M. Micó, València, Pre-textos.
- FEBRER, Andreu, 1951: *Poesies*, ed. M. de Riquer, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, 68).
- GÓMEZ, Francesc J., 2014: *El «Tractat de les penes particulars d'infern» de Joan Pasqual: estudi i edició crítica*, Tesi Doctoral, dir. Josep Pujol, Universitat de Girona, <<http://hdl.handle.net/10803/135057>>.
- GÓMEZ, Francesc J., 2016a: «"Lo Dant o la glosa": aparats exegetics de la *Commedia* en la Catalunya de mitjan segle XV», BADIA, CIFUENTES, MARTÍ & PUJOL, 2016, 161-194.
- GÓMEZ, Francesc J., 2016b: «Dante en la cultura catalana a l'entorn del Casal de Barcelona (1381-1410/12)», *Magnificat*, 3, 162-198.
- HERNANDO, Josep, 1994: «Lectores y libros en los protocolos barceloneses en el siglo XV: la formación básica possible de un lector barcelonés», *Napoli nobilissima*, 33.3-6 (maig-desembre), 147-176.
- IGLESIAS, J. Antoni, 2000: «Els clàssics a la biblioteca de Bernat d'Espluges (†1433), notari i escrivà del Consell de la Ciutat. I», *Faventia*, 22.2, 85-119.
- IMBACH, Ruedi, 2018: «Relations parisiennes : Lulle, Eckhart et Dante à Paris. À propos du rapport entre la philosophie et le lieu de sa genèse», *Enrahonar*, 61, 107-119.
- LACAITA, Jacobo P. (ed.), 1887: *Benvenuto da Imola, Commentum super Dantis Aldigherii Comoediam*, 5 vol., Florència, G. Barbèra, <<http://dante.dartmouth.edu/>> [12/02/2022].
- LLULL DB = *Base de dades Ramon Llull*, dir. Anthony Bonner, coord. Lola Badia, Albert Soler, Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/llulldb/index.asp>> [12/02/2022].
- METGE, Bernat, 1999: *Lo somni*, ed. L. Badia, Barcelona, Quaderns Crema.
- METGE, Bernat, 2010: *Llibre de Fortuna i Prudència*, ed. L. Cabré, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, B 28).
- MUNTANER, Ramon, 2011: *Crònica*, ed. F. Soldevila, J. Bruguera, M. T. Ferrer Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica. Les Quatre Grans Cròniques, III).
- PARAVICINI BAGLIANI, Agostino, 2003: *Bonifacio VIII*, Torí, Einaudi.
- PARERA, Raquel, 2018: *La versió d'Andreu Febrer de la 'Commedia' de Dante. Biografia del traductor, estudi del manuscrit, anàlisi de la traducció i edició dels cants I-XX de l'Inferno*, Tesi Doctoral, dir. L. Cabré, Universitat Autònoma de Barcelona, <<http://hdl.handle.net/10803/664223>>.
- PARERA, Raquel, 2020: «Les estratègies de traducció d'Andreu Febrer en la seva versió de la *Commedia* de Dante», *Magnificat*, 7, 141-164.
- PARERA, Raquel, 2021: «El recurs a l'exegesi dantesca en la traducció de la *Commedia* d'Andreu Febrer», «*Qui fruit ne sap collir*». *Homenatge a Lola Badia*, ed. A. Alberni, L. Cifuentes, J. Santanach, A. Soler, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona-Editorial Barcino, II, 63-71.

- PEREIRA, Michela, 2012: «Comunicare la verità: Ramon Llull e la filosofia in volgare», *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, ed. A. Alberni, L. Badia, L. Cifuentes, A. Fidora, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 21-44.
- PINTO, Raffaele, 2020: «March: il dialogo con Dante», ALBERNI, BADIA & PINTO (ed.), 2020, 77-107.
- PISTOLESI, Elena, 2011-2012: «Llengua i literatura segons Dante», *Mot So Razo*, 10-11, 95-104.
- PUJOL, Josep, 2013: «Noves fonts ovidianes, pràctiques escolars i Boccaccio al *Leànder i Hero* de Joan Roís de Corella», *Cultura Neolatina*, 73, 153-183.
- RAFFA, Guy, 2020: *Dante's Bones: How a Poet Invented Italy*, Cambridge, Harvard University Press.
- RENEDO, Xavier, 1994: «L'heretge epicuri a *Lo somni* de Bernat Metge», *Intellectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, ed. L. Badia, A. Soler, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 109-127.
- RIQUER, Martí de, 1964: *Història de la literatura catalana. Part antiga*, 3 vol., Barcelona, Ariel.
- RIQUER, Martí de, 1978: «Il Boccaccio nella letteratura catalana medievale», *Il Boccaccio nelle culture e letterature nazionali*, Florència, Leo S. Olschki, 107-126.
- ROMANO, Marta M. M., 2008: «I *Canti* di Bartolomeo Gentile Fallamonic (1450-1510/20). Poesia, scienza e studio di Lullo», *PAN. Studi del Dipartimento di Civiltà Euro-Mediterranee e di Studi Classici, Cristiani, Bizantini, Medievali, Umanistici*, Palerm, Università degli Studi di Palermo, 24, 273-299.
- SARI, Simone, en preparació: «Sotsmet a corregiment est dictat al papa valent e a tots los seus companyós»: l'opera lulliana diretta ai papi romani», «*Fenit és aquest tractat en la ciutat de Nàpols en l'anyn de la encarnatió de mil e .cc.xc.iiij. en la vespra de pascha*». Ramon Llull i Itàlia: viatges, relacions, lullisme. Congrés Internacional, Palma, 6-8 d'abril 2022.
- TORRÓ, Jaume, 1999: «Ausiàs March no va viure en temps d'Ovidi», *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Literatura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis*, ed. A. Rafanell, P. Valsalobre, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 175-199.
- TORRÓ, Jaume, 2016: «Il romanzo cavalleresco tra letteratura antica e i romanzi cavallereschi e d'avventura francesi e borgognoni», *L'Immagine di Alfonso il Magnanimo tra letteratura e storia, tra Corona d'Aragona e Italia / La imatge d'Alfons el Magnànim en la literatura i la historiografia entre la Corona d'Aragó i Itàlia*, ed. F. Delle Donne, J. Torrò, Florència, SISMEL-Edizioni del Galluzzo, 221-239.
- TORRÓ, Jaume, 2019: «Il *Curial e Güelfa*, un romanzo cavalleresco catalano in un contesto italiano», *Rivista di Cultura Classica e Medioevale*, 2, 499-517.
- TRIAS MERCANT, Sebastià, 2009: *Diccionari d'escriptors lullistes*, Palma-Barcelona, Universitat de les Illes Balears-Universitat de Barcelona, <<https://diccionari-trias.narpan.net>> [12/2/2022].
- WELLS, Courtney, 2018: «But singing makes it so: Occitan as poetic language in the French crusade against the medieval Crown of Aragon», *Tenso*, 33.1-2, 30-65.